

Åmosen fra istid til bondetid

Af *Jobs. T. Christensen*

Halleby å begynder sit løb i egnen omkring landsbyen Ske nord for Haraldsted, men glider snart ind i Holbæk amt og fortsætter mellem Store Merløse og Tåstrup til Uggerløse bro. På denne strækning ligger dens bredder skiftevis i agre og i enge. I nærheden af broen får den fra syd tilløb fra lange smalle engdrag, et helt nede fra Vandløse og et andet fra Stenmagle. Ved det næste overfartsted, Undløse bro, glider åen ud i den store Åmoses brede østlige bassin, som her står i forbindelse med en flere km lang engstrimmel, som spænder i knibtangform om Stenlille. Både ved Verup og ved Kongsted danner lignende, noget mindre engdrag stormosens takkede sydgrænser. Nordgrænsen fra Undløse bro til op mod herregården Kongsdal er ligeledes gennemhakked af landtanger med mellemliggende enge, hvorefter grænsen derfra til indsnævringen ved Skellingsted bro forløber nogenlunde jævnt og denne indsnævring er grænsen mellem det største østbassin og det noget mindre vestlige bassin, som herfra strækker sig mod nordvest op til Bromølle, hvor den tager sydlig retning gennem Den lille Åmose ned til Tissø. Stormosernes længde fra Undløse bro til Bromølle er 13 km. Hvor mosen er bredest, mellem Bodal i syd og Kildegård i nord, er den 4 km. bred. Fra åens begyndelse ved Ske til dens udløb i Tissø er ca. 40 km.

Arealets størrelse opgives forskelligt. Først opgivne mål siger 6666 tdr. land = 3600 ha. Hedeselskabets opgørelse før vandstandssænkningen i 1931 regner stormosen 2800 ha og Den lille Åmose 454 ha. Opgørelserne må afhænge af, hvor man trækker grænsen, også af, at jord, der tidligere har været regnet som mose, har mistet mosepræget.

Den første vandstandssænkning skete i 1770, da Bromølle nedlagdes. Før den tid forvandlede Den store Åmose jævnlig til sø og havde derefter lange mudderperioder, som gjorde den ufremkommelig. Nu er størstedelen af mosen efter forudgående vandstandssænkninger og stort tørveskær brugelig både til græs og andre afgrøder. Mosearealet var i sin tid delt i parceller til de omboende bønder, men mange har solgt deres moseparter, så parcellerne er blevet større. Bodal har ved køb forøget sit moseareal til ca. 900 td. ld.

Det var et stykke orienterende nutidshistorie. Men Åmosen og dens naboområder har tillige en rig forhistorie. Her er fisket og jaget i årtusinder med udgangspunkt fra hytter på holme i den daværende sø og på dens bredder. Herfra er hentet navne til tre forskellige oldtidskulturer og fra en boplads midt i stormosens flade har vi den første konstatering af, at op mod 3000 år f. Kr. begynder Danmarks bondetid. Mange fortidsminder er gået tabt, hvor ploven tidligt vendte jorden. Mange blev bevaret i moselagene. Med videnskabens hjælp skal her gives træk fra menneskefærd i og omkring mosen og skiftende natur og dyreliv i disse omgivelser fra øde tundratid til bondetid.

Tidligt glider Åmosen og dens omgivelser ind i historien om menneskers færden i disse egne. Det er sket længe før

Åmosen fra istid til bondetid

Danmarks egentlige tilblivelse, og man har hidtil regnet med, at i Bromme Glarmose nord for Sorø møder vi de første urtidsmennesker på dansk grund, selvom der i tidligere fundne dyreknogler er spor af endnu ældre tiders rensdyrjægere i nærheden af istidens vigende isrand. Det betydeligste af disse fund er nogle dådyrknogler fra Hollerup ved Langå i Jylland. De blev fundet i et mellemistidslag og bar mærker af samme marvspaltningsmetode, som gennem oldtidens lange perioder anvendtes af mennesker for at få fat i marven, der regnedes for en lækkerbidsken. Fundet, der blev gjort i 1932, blev, som rimeligt var, modtaget med fornøden skepsis. Men efter grundige undersøgelser, foretaget af Zoologisk museum, regnes det for videnskabeligt bevist, at her virkelig er fundet et spor af menneskefærd i tiden mellem de to sidste istidsperioder. Konservator U. Møhl gør i Det kongelige nordiske selskab for oldtidskyndigheds årbog 1943 omhyggeligt rede for de meget grundige undersøgelser og fortæller i tilslutning hertil, at „Chr. Vibe, der har deltaget i adskillige rensdyrjagter sammen med eskimoer, efter at have set hollerupknoglerne sagde, at det just er på de samme steder af knoglerne, man den dag i dag retter slagene for at komme ind til marven.“

Hvem var de, og hvem var de lidt mere synlige bromme-folk. I hvilke omgivelser levede de, hvad levede de af, hvordan klædte de sig, og hvordan boede de? Ja, der er mange flere spørgsmål, vi gerne ville have svar på. Vi ville gerne se dem i deres primitive hverdag. Geologer, arkæologer og næsten alle videnskabelige hold arbejder på sådanne spørgsmåls besvarelse, og en meget betydelig hjælp er pollenanalysens arbejde med de mange millioner blomsterstøv, der er usynlige uden meget stærk forstørrelse, men har en så

stærk livsfylde, at de efter årtusinders dvale i dynd- og mose-
lag kan mindes og datere deres fødselstid. Lignende mulig-
heder giver Kulstof 14 metoden. Vi kaster blikket tilbage
over mange årtusinder.

Videnskaben siger, at Danmark i hvert fald i tre lange
perioder har været dækket af høje isbræer med mellem-
liggende tusindårige perioder, hvor det store fastland, hvoraf
det nuværende Danmark kun var en lille del, har været
dækket af skove og anden vegetation. Den sidste istid, hvis
varighed regnes til 50.000 år, dækkede dog ikke hele Dan-
mark. Hvad der lå vest for linjen Bovbjerg - Viborg - Tinglev
(Sønderjylland) undgik dens vælde.

Omkring år 12000 f. Kr. mildnedes klimaet så meget, at
de kilometerhøje ismasser begyndte at vige, efterladende et
fuldstændig nøgent, koldt og fugtigt landskab, en øde tundra,
som i løbet af lange tidsafsnit klædtes med lave mosser og
forskellige hårdføre polarvækster, derefter lave polarpile og
dværgagtige birkegrupper, hvorimellem den stedsegrønne træ-
agtige rypelyng (*dryas*) sendte sine krybende skud. En
mildere periode gav mulighed for en øget plantevækst, hvor-
efter birkekrat og røn i små klynger spredtes over det iøvrigt
åbne, grønnende land. Det var en udvikling, som tog ca.
2000 år.

Der er i den del af fastlandet, som blev vort fædreland,
før tiden omkring år 10.000 f. Kr. fundet spor, der viser, at
rensdyrjægere har strejft ind over, måske fra fjerne egne,
som nu er Østersø og Vesterhav, men den gang land.

BROMME: Allerødkultur.

De første bopladser, man hidtil har fundet, er fra tiden
mellem 10.000 og 8800 f. Kr. og lå ved Bromme nogle få

Åmosen fra istid til bondetid

km syd for Åmosen og ved Allerød i Nordsjælland, hvorefter tidsafsnittet kaldes Allerødtid, men Bromme er den ældste først undersøgte menneskelige boplads. Et rigt dyreliv omgav brommefolkene. Dr. Troels-Smith beskriver det således i Nationalmuseets Arbejdsmark for 1955:

„Hvis man samler, hvad der findes her fra landet, og kombinerer det med, hvad vi kender fra den samtidige boplads Meiendorf i Holsten, som er ældre end Bromme, får vi et billede af en rig fauna. Vi må forestille os, at flokke af vildheste har kunnet få jorden til at gungre, når de galopperede over græsstepperne. Og når rensdyrflokkene har ligget og tygget drøv på en sydskråning, har den vagtsomme førertyrns cirkelbuede takker aftegnet sig mod horisonten. Små gnavere som ungarsk bisamspidsmus og lemming har puslet rundt på solvarme steder, og hist og her har en snehare siddet og klippet med ørene, alt mens den filosofisk gnavede på dværgpilens friske blade. Og ikke langt fra de fredelige dyr har rovdyrene ligget på lur, ræven og den for rensdyrene så farlige jærv. Et rigt fugleliv har der også været. Flokke af ryster på sydskråningerne og mængder af vade- og svømme-fugle i lavningernes søer: gæs, ænder, traner, forskellige mågearter. Ørnen har sejlet majestætisk rundt på brede vinger, og lærken har dagen lang ladet sin stemmes sølvklokke klinge over vidderne, og i det datidige isfyldte hav har store sødyr plasket om: ringsæl, hvalros og spækhugger. Grønlandshvaler har pustet hvide dampstråler ud af næseborene, og isbjørnen har lusket rundt på isflagerne spejdende efter bytte.“

Det er landets liv og udseende, som man tænker sig det ved brommetid, 10.000 - 8800 f. Kr., — og står man en sommerdag i solskin på næsset i Glarkrogen, hvorfra brommefolkene for de mange årtusinder siden drog ud og spændte

buen med den flintspidsede pil, tog sikkert sigte og vendte hjem med føde til familien, glider tankerne tilbage til de endnu fjernere tider, da den øde tundra plørede frem foran isranden, fuld af fladvandssøer som himmelblå øjne, der græder over elendigheden. — Et nyt syn melder sig for ens indre blik: en menneskebolig (telt eller hytte) spejler sig i søen, som nu er en del af en yndefuld parktundra, klædt i fattig, men frisk grønhed og pyntet med hvidstammede birkegrupper og andre hårdføre trævækster, alt levendegjort af et rigt dyreliv i fri udfoldelse.

Det var jægere og fiskere, der boede på næsset. Deres simple stenredskaber er bevaret, hvorimod benredskaber er formuldet i den kalkfattige jord. Alligevel giver de sparsomme fund sikre antydninger af, hvilke dyr man jagede, rener og elsdyr. Herom kan også flintredskaberne fortælle en del. Den dominerende type er stiklerne, små smalæggede „stemmejern“, som blev brugt ved tildannelse af benredskaber. Der er på pladsen fundet 49 sådanne stikler, og det giver indtryk af, hvor stor rolle ben- og takredskaber har spillet, ligesom 16 eksemplarer af skafttungepile, tildannet af korte stenflækker til at indsætte på pileskaftet.

Også i Åmosen er der fundet oldsager, som menes at stamme fra brommetid, nemlig i Smedemosen i Undløse sogn og i Stenmagle sogns åmosepart ved Fuglebjerggård og i Engkrogen, tæt vest for herregården Bonderup. En enkelt prøvegravning i Engkrogen resulterede i en stor fundrigdom, der tilregnes brommetid. Forudsat rigtigheden heraf (pladsen er ikke grundigt undersøgt), kan Åmosen også fortælle om tiden, som ligger tre årtusinder længere tilbage end den, der bærer navn efter det vidt berømte fund i Mullerup mose.

Åmosen fra istid til bondetid

En næsten tusindårig kuldeperiode (8800 - 8000) ændrede landskabets udseende betydeligt. I Nordjylland led skoven kuldedøden. Det blev igen Dryastid, fattig tundra med rype-lyng og forkroblet krat. Også i de sydligere egne blev vegetationen stærkt nedfrosset, uden at sporene fra fordums frodighed helt udslettedes. Sommerens varmeste måned har næppe holdt mere end 10 gr. Celsius. Fra dette tidsrum og de nærmeste år derefter kendes hidtil ingen bopladsfund fra Åmosen. Der er en lille samling spredte fund — vanskelige at datere — som muligvis har deres plads her, deriblandt en dobbelttandet rentakharpun, fundet i Skafttelev mose. Måske har folk fra lidt sydligere og mildere egne, f. eks. Holsten, været heroppe for at se, om der trods kulden endnu var noget at jage. Renerne er jo hårdføre.

Det ældste kendte bopladsfund fra tiden efter kuldeperiodens ophør dateres til tiden 8000 - 7500 f. Kr. Det er Klosterlundfundet ved Bølling sø syd for Viborg. En fintandet benod fundet i Vandløse åmosepart dateres til samme tidsrum. Museumsinspektør Svend Jørgensen gør opmærksom på, at sådanne benodde i ret stort antal er fundet enkeltvis spredt over hele Åmosen, og tilføjer, at ved et tilfælde er det gennem de senere år lykkedes at finde et stort antal af samme oldsagstype i en lille moseparcel i Mørke enge ved Knabstrup. Fra ca. 20 af disse benodde foreligger der pollenprøver, og analyserne viser, at også de kan dateres til Klosterlundtid. Svend Jørgensen fortsætter på sporet med denne motivering:

„Fundet fra Mørke enge består kun af ovennævnte benodde, som rimeligvis er gået tabt under fiskeri, men forhåbentlig finder vi før eller senere selve bopladsen med det øvrige redskabsinventar. I Klosterlund har man fundet selve bopladsen, men desværre er kun flintredskaberne bevaret i

den kalkfattige jord. Selv om fundene fra Mørke enge er af samme alder som Klosterlundfundet, er der endnu ingen sikkerhed for, at vi har Klosterlundkultur på Sjælland, men den der lever får at se."

Ved kuldens ophør stod indlandsisen som en massiv blok over det indre af Norge, Nordsverige, Den botniske bugt og Finland. Syd, øst og nordøst for Sydsverige strakte sig den baltiske sø. Da klimaet efterhånden mildnedes til 13—14 gr. i sommerens varmeste måned, veg isranden længere mod nordøst, og ad et bredt bælte tværs over Midtsverige banede smeltevandet og vandet fra den opstemte baltiske sø havforbindelse med Kattegat, som den gang kun var en ret bred fjord langs svenskekysten ned mod Sjælland. Det øvrige Kattegat var jysk fastland. Det stykke af Østersøen, som nu bølger mellem vore sydlige øer og den tyske nordkyst, var land, ligesåvel som hele den del af Vesterhavet, der nu ligger syd for en linje Skagen—New Castle i England, som også var landfast med Frankrig. Såvel i Østersøens vestlige del som i Vesterhavet bærer træstubbe og moser på havbunden vidne om fastlandets udstrækning.

I det første årtusinde, efter at kuldens magt var brudt, blev trævæksten år for år kraftigere. Det er birke- og fyrreskovens tid, men også røn og bævreasp viser sig igen. På åbne strækninger mellem skovpartierne græsser vilde heste og bisoner, og der var urokser, elsdyr, kronhjort og rådyr, som holdt til i de endnu lysåbne skove. Bævere byggede dæmninger langs søerne. Ulve strejfede om. Den brune bjørn havde også holdt sit indtog og stillede sin sult på bær og smådyr. Der var pindsvin, harer og eger, og henimod periodens slutning er der vildsvineflokkene i skovene. Vibens vi-vit skingrede over forårsvåde marker og vandpytter, og ænder og andre fugle

Åmosen fra istid til bondetid

havde rugepladser ved fladvandet, hvor den langbenede trane soppede.

Det var igen blevet noget varmere (18—20 gr. sommervarme), og somrene var ikke særligt regnfulde. En ny aggressiv træsort skyder op. Det er hasselen, som kan bære frugt som tiårig. Den vinder hurtigt terræn både fra birk og fyr. Mest går det ud over birken, hvis hovedrolle nu er udspillet, medens fyr og hassel tætnes skoven. Det er storskoven, der er under fremrykning. Egen har også sendt sine forløbere. Klimaet er forlængst blevet godt nok til den, men den er langsom i vendingen. Til gengæld bider den sig godt fast, hvor den står, dækkende med sin vidtspændende snørkelgrenede og sent grønnende krone ud over hassel og andet påtrængende krat som et varsel: Hvad der ikke kan trives under mig eller omkring mig, må vige.

Skoven er fremdeles åben, så solstråler kan nå til bunds, men den bliver tættere år for år. Skovbunden er ved forårstid dækket af et mylder af skovblomster med sol- og skyggeflimren, når trætoppene vifter for vinden. Det er overgangen mellem hassel-, fyrre- og birkeskovens tid til hassel-, ege- og fyrreskovstid. Det er Mullerupkultur.

Dateringen efter Kulstof 14 metoden siger 6810 f. Kr. med mulighed for afvigelse til + og til ÷ 70. Vi nærmer os den tid, fra hvilken der myldrer oltidsfund frem i Åmosen. Men først kommer Mullerup mose.

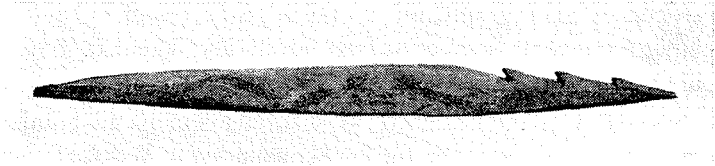
MULLERUP: Maglemosekultur.

I den nordlige del af denne mose er rejst en mindsten med indskriften:

Jobs. T. Christensen

*Mindet melder
om Mullerupfundet
8000 År er rundet
Danmarks Dag
dog ej er svundet
Gud har Folkets Saga
grundet.*

På en anden side af stenen meldes, at bopladsen blev opdaget 1900 af M. J. Mathiassen og udforsket af G. Sarauw. Det er to videnskabeligt berømte bopladser, som her blev

Benod af mulleruptype („hæklenålen“).

fundet ved, at den 11—12-årige Anna (nu afdøde syerske Anna Hansen, Kirke Helsinge) til skolen medbragte et par benredskaber, som lignede grove hæklenåle. Hendes far, arbejdsmand Niels Hansen, Toelstang, havde fundet dem ved tørvegravning.

Lærer Mathiassen var en mand med mange interesser. Som en anden Morten Børup vandrede han med børneflokkene ud i naturen og fortalte dem om geologi, botanik, oldtidshistorie og meget andet med eksempler fra hvad de så: blade, blomster, sten og jordarter o. s. v. og ikke mindst, hvad der kunne strejfe ind på arkæologifeltet. Han forstod at indfange børne-

Amosen fra istid til bondetid

sindene sådan, at når de fandt noget, de syntes mærkværdigt, måtte de have det med i skolen for at få at vide, hvad det var. Gennem børnene førtes interessen for oldsager videre til forældrene. Og da Niels Hansen fandt „hæklenålene“, var han klar over, at „vor skolelærer“ måtte give besked, om det var noget gammelt.

Lærer Mathiassen var så vel bevandret i vor oldtidshistorie, at han straks så, at fundet var interessant. Han tog alle skolebørnene med ud i mosen, hvor de rodede lidt i tørven. Mathiassen meddelte om fundet til Nationalmuseet, der gik i lag med udgravningen. Sådan begyndte kendskabet til en oldtidskultur, som efter Mullerup Maglemose fik navnet Maglemosekulturen.

Et halvt hundrede meter fra stenen, som melder om fundet af den første boplads, blev senere fundet den anden, hvor der tidligere groede fyrreskov. Også der er rejst en mindesten med indskrift:

*Bag Fyrres Gem
laa Fortids-Minde
Ved Søens Bred
End vidner Ben
og flækket Sten
om Oldtids-Minde.*

De to bopladser har begge ligget på lave holme, den ene så lav, at den kun kan have været sommerbolig, hvorimod den anden godt kan have været helårsbolig. De fundne flintredskaber er ikke bedre end dem, der kendes fra ældre fund. Men mange slags benredskaber viser beboernes hovederhverv: jagt på storvildt: Urokse, elsdyr, og især kronhjort, rådyr og vildsvin. Der fandtes også knogler af landbjørn, grævling,

stormår, ræv, vildkat, bæver, eger og hare — og det første fund af tamdyr, en hund på størrelse med en terrier. Endvidere knogler af mange fuglearter. Af de større dyrs albueben er fremstillet dolke og benknive formodentlig anvendte til skindarbejde og til barkafskræbning, benodde med modhager og spidse prene samt nåle med aflangt øje brugte til syarbejde. Det må — skriver Troels Smith — formodes, at mullerupfolkene har båret pyntelige skindklæder. Gennemboede dyretænder har været trukket på snor som perlekranse til pynt, men måske også til beskyttelse af bærerne ved at forlene dem med en særlig kraft.

Fra tiden forud for maglemosetid, som den ytrer sig i Mullerup mose, har man i en lille mose ved Vig i Odsherred et betydeligt fund, som også giver et indtryk af maglemosetidens jægers jagtmetoder. Her blev fremgravet et helt urokseskelet, i hvis brysthule sad et par trekantet tilhuggede flintespåner af samme art, som man tidligere har fundet ved Klosterlund i Jylland. I to ribben fandtes skudsår af isiddende flintespids. Det ene af sårene var helbredet, og dyret levede videre. Det andet har været dræbende. En mosegeologisk undersøgelse viser, at fundet hører til fyrre- og egeskovstid og dateres 7538 f. Kr. med forbehold af \pm og \pm 350.

Et mindre fund i Vinde Helsing mose dateres også til tiden før mulleruptid, altså før den i Danmark begyndende maglemosetid, som har været kendt over hele Nordeuropa, og i Danmark er tættest repræsenteret på Sjælland i en syd-sjællandsk gruppe og særlig tæt i Åmoseområdet.

★

Brændelsknapheden under første verdenskrig er den egentlige begyndelse til Åmosens arkæologiske historie. Der var

Åmosen fra istid til bondetid

ganske vist længe før opdaget en boplads ved Magleø i mosens brede midterbassin nord for den store gård Bodal. Men det var krigstidens tørvegravning, der ret gav mosen mæle. Benredskaber og andet „oldtidsnyt“ vendtes op med tørvegraverens spade eller skinnede frem mellem smuldarvens tænder, og i hvert fald en del af det fundne blev bevaret. Og interessen var vakt.

I 1928 opdagedes en mindre boplads i Skellingsteds moseparter. Og da mosens åløb i 1931—32 fordybedes, fandtes en mængde oldsager fra forskellige tidsafsnit. Nu begyndte en systematisk indsamling fra bopladsen ved Skellingsted bro og ved Undløse bro. Stødet til den store undersøgelse, som siden har været fortsat, var, at amatørarkæologen, landsrets-sagfører Erik Westerby opdagede den store Øgårde boplads på mosens nordside syd for Undløse. Da overtog Nationalmuseet undersøgelsen.

Det var som nævnt lærer Mathiassen, Mullerup, som ved mullerupfundet satte undersøgelse af Maglemosekultur i gang, og det blev hans søn, dr. phil. Therkel Mathiassen, som i 1938 overtog ledelsen af det store undersøgelsesarbejde. Fra Danmarks geologiske undersøgelser deltog hele tiden overinspektør, dr. phil. Troels-Smith.

Det var et heldigt træf, at man begyndte i Øgårde. I det velbevarede og rige fund fandt man — som Therkel Mathiassen udtrykker det — „nøglen til udredningen af den ældre stenalders spegede spind. Her mødes og sammensmeltes de mange kulturer, som gennem fire årtusinder har været repræsenteret i Åmosen.“

De to nævnte mænd har gennem de mange år været hovedmændene i dette betydelige forskningsarbejde. Det var Therkel Mathiassen, som fandt nøglen og brugte den flittigt

Jobs. T. Christensen

til at lukke op for mange af Åmosens oldtidshemmeligheder, og hans dygtige medarbejder Troel-Smiths navn vil i oldtidsforskningens historie altid være knyttet til muldbjergfundets skelsættende betydning i overgangstiden og sammensmeltningen af jæger- og bondekultur. I 1956 blev ved kgl. resolution oprettet en naturvidenskabelig afdeling under Nationalmuseet og ledet af Troels-Smith, i hvis afdeling arkæologi og naturvidenskab i alle dens forgreninger står i et særlig nært kontaktforhold med de ny dateringsmetoder til rådighed.

★

Mullerupkulturen er ikke den eneste, der har hentet sit arkæologien brugte navn fra disse egne. Ved åmosefundene, som nu skal omtales, er i nogle tilfælde sat i paréntes et (K), som betyder indblanding, og at endnu en arkæologisk betegnelse er hentet herfra, nemlig Kongemosekulturen. Dertil kan yderligere føjes, at der også er påvist indflydelse fra den samtidige jyske Gudenåkultur og senere især fra Ertebøllekulturen, som i det andet årtusinde f. Kr. forbinder ældre og yngre stenalder. Havde man solide skriftlige kilder at øse af til vort lands lange forhistorie, ville der blive seks gange så mange bind om tiden før Gorm den Gamle, som der er efter ham.

ØGARDE (K)

er det rigeste af alle hidtil hævdede fund af Maglemosekultur. Dets beliggenhed er en grusskrænt ved midterbassinets nordside, sydvest for Undløse. Her er fundet et stort antal bosteder. Men det er ikke, hvad man kalder et „rent“ fund. Det har svage spor fra ældre maglemosetid (Vinde Helsing og

Amosen fra istid til bondetid

Mullerup) og et par andre menneskeophold på stedet og dernæst to faser, hvoraf den største viser maglemosetid og en mindre og yngre viser fortsættelse 3000 år senere i begyndelsen af bondekultur.

Ornamenteret kniv fra Øgårde.

Fundets vigtigste bestanddele af flintredskaber er kærne- og skiveøkser, svære spidsvåben, bor og små skiveskrabere, flækker og båndskrabere, de såkaldte blokhøvle, flækkeknive, stikler, mikroliter (mest lancetter og trekanter), skævpile, tværpile. Flinteteknikken er fortrinlig. Af stensager: trindøkser. Af ben- og hornredskaber: økser, mejsler, spidsvåben, glitterredskaber, slagstokke, skafter, prene, lystertænder, flintægspyd, odde, knive m. m. Der fandtes også en kæde af 100 gennemborede tænder af forskellige dyr (kronhjort, odde, grævling, ræv). Lerkarskår, som fandtes, må tilregnes senere bebyggelse.

Rent umiddelbart gør denne liste over fundets bestanddele (gengivet efter Johs. Brøndsteds Danmarks Oldtid) indtryk af sammenblanding, som kun sagkundskaben kan sortere og forklare. Men er det ikke et „rent“ fund, så er det i alle tilfælde et fyldigt udsnit af, hvad der findes i Amosen. De nævnte

flint-, sten- og benredskaber går igen i mere eller mindre fyldigt udvalg i de øvrige fund.

Endnu et par særlige fund må i denne forbindelse nævnes: en ornamenteret kniv fra Øgårde og en urokseknogle fra Ryemarksgården i Jystrup sogn nær Gyldenløves høj ved Skjoldnæsholm. Vi ved så lidt om menneskenes boliger og deres klæder. Disse to illustrationer siger ganske vist ikke noget afgørende herom, men taler i hvert fald lige så klart som mange moderne malerier. De optoppede streger på kniven kan godt tænkes at forestille boliger, og menneskene på urokseknoglen skal måske forestilles at bære skindkapper — hvis man for en gangs skyld giver fantasien frit spillerum. En dyreknogle fra Kongemosen har en lignende stregtegning som den på øgårdekniven. Da Kongemose i modsætning til Øgårde er et rent fund, må kniven nok tilregnes Kongemosekultur.

Urokseknogle fra Skjoldnæsholmegnens med menneskefigurer.

Åmosen fra istid til bondetid

Et par ting kan endnu nævnes, inden vi forlader Øgårde. Ingen af de store bopladser fra Rensdyrjægerkultur i Holsten har i deres knoglefund set hundeknogler. Den tamme hund viser sig først på Sjælland, nemlig den forannævnte tamhund fra Mullerup, tre fund fra de sydsjællandske maglemosebopladser og et fund fra Øgårde af en hund på størrelse med en dansk grønlandshund.

I det meget store knoglemateriale fra Åmosen (fra Øgårde alene 42.000 stykker) er også nogle steder fundet menneskeknogler. Det så ud til, at disse knogler havde været behandlet på den samme måde som dyreknogeterne for at finde ind til marven. Det kunne tyde på kannibalisme, og muligheden blev styrket ved et fund ved Dyrholm på Djursland, hvor et betydeligt antal menneskeknogler, der lå spredt mellem andre ben, var spaltede på samme måde som disse. Det var øjensynlig madrester og måske fra et måltid efter menneskeofring.

Blandt andre fund fra maglemosetid nævnes:

Maglø (K) omtrent midt i den store Åmoses bredeste østlige bassin.

På og ved en lav odde ved søens nordside, levninger af to bebyggelser. Den ældste bosættelse er fra yngre maglemosetid.

Hesselbjerggård (K) i mosens vestlige del, på en sandet skråning.

Langt bedre flækketeknik end i Mullerup. Fundet viser påvirkning fra den jyske Gudenåkultur.

Kongsted (K), øst herfor, på en sandet forhøjning er et opsamlingsfund. Også dette fund, hvis bestanddele har lighed med hesselbjergfundet, viser gudenåpåvirkning.

Skellingsted (K) nord for Kongsted er et stærkt blandet righoldigt fund, samlet uden egentlig videnskabelig undersøgelse.

Undløse bro under Østrup-Undløse sogn, blandet fund fremkommet ved opsamling, minder stærkt om skellingstedfundet.

Verrup ved Brovad kanal er også et blandet opsamlingsfund. Det viste to kulturlag, begge fra yngre maglemosetid. Dets bebyggelse

svarer nogenlunde i alder til hyttetomterne i Ulkestrup Lyng, som nævnes herunder.

Denne boplads er hovedemnet i en afhandling, for hvilken museumsinspektør Svend Jørgensen for nylig har erhvervet doktorgraden, og i hvilken han udreder verupbopladsens bebyggelser i forhold til de vandstandssvingninger, der har fundet sted indenfor det pågældende tidsrum. De konstaterede vandstandsbevægelser giver sig bl. a. til kende derved, at sumptørvdannelser, der dækkes ved en stigende vandstand, river sig løs fra underlaget og stiger til vejrs, så de kommer til at flyde på vandet. Vandstandssvingninger tolkes som forårsaget af vekslinger i klimaet.

Allerede i mulleruptid havde egen udsendt sine forposter, og i maglemose- og kongemoseid gjorde den sig stærkt gældende ved siden af hassel og fyr. Varmen tilkaldte ny vækster, deriblandt humleranken, som kan sno sig op ad træstammerne og fange sollys. Fyrreskoven bliver trængt tilbage. Hassel klarer sig dog endnu. Men egen vandt stærkere fodfæste sammen med andre af storskovens trævækster. De åbne græstepper skrumpede ind, og det forringede maddyrenes eksistensmulighed. Sivskove bredte sig langs søbredderne. Gule åkander og hvide nøkkeroser svømmede på fladvandets fredeligste flader. Størsteparten af Åmosens bopladser med Maglemosekultur og den samtidige Kongemosekultur stammer fra denne overgangstid, før urskov bredte sig over landet.

ULKESTRUP LYNG

ligger midt i Den store Åmoses hovedbækken i et den gang sumpet terræn. Her fandtes med ringe indbyrdes afstand to hustomter, begge fra yngre maglemoseid, men ikke ganske

Åmosen fra istid til bondetid

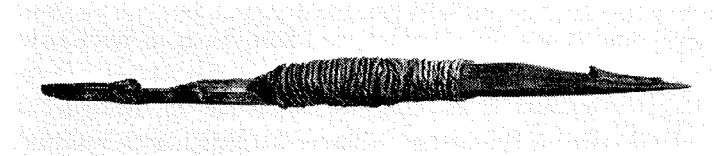
samtidige. Ved den ældste tomt fandtes en velbevaret åre af hassel og ved den yngre tomt en benlystertand, endnu med trådsnøring fast forbundet med den øverste rest af sit hasseltræskaft. Den ene boplads har været 6—7 × 4—5 m. Smalsiden, som vendte mod sydøst, stod kun et par meter fra den daværende søbred. Gulvet bestod af store barkflager (fyr og birk) og ovenpå lå et stort lag bestående af mængder af nøddeskaller og flintafslag. I husets sydende har en sandplet, lavere end gulvlaget, været ildsted. På gulvlaget lå pletvis bregne- og birkekviste, som vel har udgjort underlaget for sovesteder. Langs randen af barkflagerne har der været nedstukket armtykke hasselstager, der kan have tjent til at bære vægge og tag bestående enten af tagrør eller måske snarere af skind. Her skimter man i virkeligheden noget af én bygningsform.

Fra det faste land kunne man ikke nå ud til pladsen gennem de utilgængelige ellesumpe gennemskåret af en labyrint af stinkende sort vand. Fra søsiden var adgangen noget lettere, selv om det krævede stedsans at finde frem gennem sivskoven og holme af rørsump. — Denne skildring af naturen ved Åmosens og holmenes bredder stammer fra Troels-Smith, pollenanalysens hovedmand.

Nødder og nøddeskaller er fundet i og ved adskillige bopladser både i Åmosen og i den sydsjællandske maglemosegruppe, nogle steder endda i store mængder. Indsamling af hasselnødder har sikkert til tider været af stor betydning, ikke blot til spising i nøddetiden, men også som vinterforråd. Indsamling af bær og anden planteføde har fundet sted, så længe der har været noget at samle, da der var trang til supplerings af de svære kødretter; senere, da jagtudbyttet blev ringere, blev indsamling livsnødvendig. Allerede i magle-

Jobs. T. Christensen

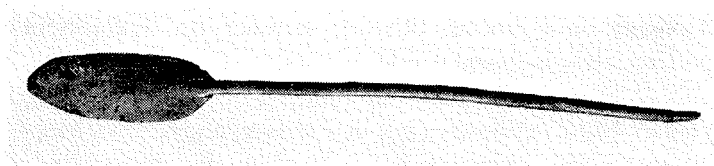
mosetid og måske tidligere var der i sommertiden noget at plukke: Jordbær, hindbær, tyttebær, blåbær, rønnebær o. s. v.

Benlystertand med sammensnoet skaft.

— så godt som alle de spiselige bærfrugter, vi har nu — og se en lille næsten nøgen knægt fra bopladsen i Ulkestrup Lyng. Han har fået fat i et dejligt skovæble. Se, hvor han smilende gnasker i sig af den sure, saftige frugt.

Mindre fund af bopladser er gjort ved Katstrup skov, Skellingsted nord og syd, Løjesmølle, Sønderød og flere andre steder. De indeholder i alt væsentligt de samme typer, som kendes fra andre maglemosepladser.

Padleåre.

I Åmosen ud for Niløse er fundet brudstykke af en af birkeris flettet fiskeruse, sammenbundet med snoede bånd af fyrrespåner. Lignende fund i mere fuldstændig form er gjort flere steder.

*Åmosen fra istid til bondetid**STENMAGLE: Kongemosekultur.*

Stenmagle sogn, som i en tilspidset halvøform strækker sig dybt ind i Åmosen, er meget rigt på oldtidsminder fra forskellige tidsafsnit, og fra dets mosepart har vi det betydeligste fund af en kultur, som er ret forskellig fra den samtidige Maglemosekultur. Den fundne boplads ligger i en stor jævn flade, som skulle synes umulig at bebo i den tid, da Åmosen var sø. Grundvandet må have stået meget nær op mod boligen og dens sovepladser på gulvet. Ikke destomindre er det et både stort og rent fund med en særpræget kultur, som fik en lang levetid. Kongemose og Muldbjerg, der blev udgravet omtrent samtidig, supplerer hinanden og trækker ny linjer, ikke blot tilbage, men frem mod det store skifte fra jæger- til bondekultur.

Meget er der ikke nu at se på stedet, kun udviskede spor af lange søgegrøfter og nogle ujævnheder efter udgravningen, men meget er fundet. Og forude i en vestvendt halvcirkel fra nordøst til sydøst har fortiden talt fra mange gravesteder på og ved holme og fra stormosens skrænter — nordøst Øgårde, der har minder fra årtusinder, og mod syd ude på mosefladen ligger Muldbjerg med sit berømte fund af Danmarks første hidtil kendte hvedekorn og af husdyr. Ved en tur over mosen fra gravested til gravsted melder den tanke sig: mon ikke den sorte muld, man træder på, dækker over endnu uforløste oldtidshemmeligheder — måske netop her, hvor man sætter foden?

Muligheden for at finde træsager er meget formindsket ved de gentagne afvandinger af arealet. Men muligheden for at finde mere holdbare ting, som eventuelt kunne skabe ny synsvinkler til bedømmelse af Åmosens oldtidsrigdom, er

næppe udtømt. Og Nationalmuseet er interesseret i at få meddelelse om nye fund, helst med nøjagtig placering af findestedet og så lidt gravning og berøring som muligt, til arkæologer, eventuelt efter selvsyn, har udtalt sig.

Et jægerselskab vandrer ud over mosen og finder vel et og andet småvildt, men ældre tiders vildtracer har søgt andre græsgange. Danmark har nok aldrig hverken før eller siden ejet en så rig fauna som i mulleruptid og de nærmeste tidsrum før og efter.

Kongemosens beboede område var 60×20 m stort. I den mod nord tilgrænsende sø har folkene udkastet deres affald, hvis rester kunne følges i tørven i en halvcirkelformet 50 m bred bræmme. Den foretagne pollenanalyse placerer bopladsen i samme periode som sværdborgbopladsen ved Vordingborg med den meget store fundsamling fra yngre magle-mosetid. Museumsinspektør Svend Jørgensen, som har ledet udgravningen i Kongemose, påviser i Nationalmuseets Arbejdsmark for 1957 fundets særpræg ved en sammenligning af de to pladser (her givet i uddrag):

Medens sværdborgfolkene viser sig som ivrige fiskere og har efterladt en stor mængde fiskeknogler, er der i kongemosepladsen kun fundet ganske enkelte, meget store hvirvler af gedde og malle.

I modsætning til Sværdborgs små flækker findes i Kongemose i tusindvis af meget lange kraftige flækker som udgangsmateriale for fremstilling af knive, bor og skrabere og — hvad der er meget vigtigt — til skævpile. Til gengæld forekommer de sædvanlige små trekantmikroliter slet ikke.

Karakteristisk for Kongemose er også kølskraberne, lange, kraftige spidsvåben af flint, og slebne trindøkser og køller af grønsten med gennemboret skafthul.

Åmosen fra istid til bondetid

Kongemose har også i modsætning til Sværdborg overordentlig smukke fintformede benredskaber. En type benodde med furer til indsætning af flintskærper forekommer på-faldende hyppigt.

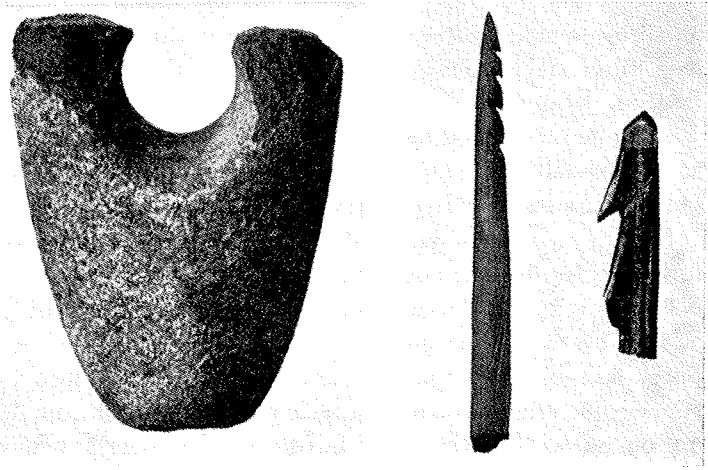
Kongemosens sirligt og symmetrisk udformede ornamentik på benredskaber overgår Sværdborgs flygtige og ligesom tilfældige kunstneriske frembringelser.

Når man sammen med Svend Jørgensen, som viser og forklarer, ser Kongemosens fundsamling, der opbevares på Nationalmuseets naturvidenskabelige afdeling, får man et næsten overvældende indtryk af Kongemosekulturens særpræg, ikke blot ved synet af de store skarpe flintvåben og flintæggede pile, som synes formede til at afværge alle angreb og, om så skulle være, til at udføre sejrige overfald, men også ved at se den så smukke kunstneriske udførelse af benredskaber og deres forsiring, at næppe nogen i vor tid kunne gøre det bedre. Samlingen synes at udtrykke robust beredskab parret med en vågen intelligens — hvis man kan bruge et så stærkt udtryk i omtale af et naturfolk.

Måske bør vi nøjes med at sige: overlegenhed over for svagere kulturer, en overlegenhed, der også skaber tilpasnings-evne overfor ny kulturformer i det store tideherv, der nærmer sig med Ertebøllekulturen som gennemgangsled til hyrde- og bondekultur, der ikke nøjes med, hvad naturen byder, men begynder at gøre sig jorden underdanig. Helt usandsynligt er det ikke, at kongemosefolkene — racemæssigt — har givet sit — mindre eller større — tilskud til opbygning af et dansk folk. — Men Maglemosekulturen bukkede under.

Blandt de smukke benredskaber fra Kongemosen er nogle, hvis brug man ikke kan tyde med sikkerhed, men de minder om trolddom. Der er f. eks. et par eksemplarer af vildsvine-

Kongemosefund: Her gengivet efter Svend Jørgensens foreløbige meddelelser om det betydelige fund.

Kolleboved af grønsten. Længde 7,6 cm.

Harpuner af ben. Stykket t.v. 12 cm.

Dolk med flintægge. 24 cm.

Eksempler på ornamentik. Stykke af flintegdolken.

Spidsvåben af flint. 35 cm.

Amosen fra istid til bondetid

kranier, hvor kæben lige bag de store hugtænder er afhugget, og de to tænder, en på hver sin side, foran hugtænderne er udtrukne, så de derved fremkomne huller ligner et mørkt øjenpar bag en næblignende tryne. Figuren er et mystisk fabeldyr, der kan have tjent som pynt, men også som bærerens beskærmer ved at give ham en særlig magt, derunder held i vildsvinejagten. — Eller måske er her tale om brug ved jægerfolkets religiøse ceremonier.

Fra Kongemose er et andet ejendommeligt og sjældent fund, en såkaldt brummer. Det er et lille fladt udarbejdet knoglestykke med et hul i den ene af de to tilspidsede ender. Ser man det stillet på kant, ligner det en fisk uden finner. Stikker man en snor i hullet og svinger det over sit hoved, fremkalder det en mærkelig brummende lyd. Lignende brummere er fundet i den ældre Ahrensburgkultur fra egnen omkring Hamborg og tydes her som et åndemanerredskab.

Det er meget lidt man kender om gudsdyrkelsesformer fra maglemose- og kongemose-tid. På sen-glaciale bopladser i Holsten er fundet enkelte unge rensdyr med sten indsyede i bugen nedsænkede i sødynd — måske som offer. Der er også fundet en gudestøtte, rået formet i en birkestamme, og enkelte gravlæggelser giver en antydning af begravelsesskikke. Alligevel kan man vist sige, at for jægerfolket som for alle andre naturfolk har religion og gudsdyrkelsesformer været et vigtigt led i deres livsudfoldelse og formet i nøje tilknytning til deres kamp for tilværelsen.

★

Ved slutningen af maglemose-tid omkring år 5000 f. Kr. sker store omvæltninger i fordelingen mellem hav og land. Havet stiger, og store lande vandes ud til havbund. Østersøen

vælder syd om Falster, Lolland og de sydfynske øer. Bælt-renderne udvides. Øresund bryder gennem fastlandsspærringen mellem Sjælland og Skåne. Landet mellem vore sydlige øer og Nordtyskland forsvinder i havet. Vendsysel og Ty vandtes ud til en stor øgruppe, som dog — først i en yngre stenalder — vokser sammen igen. Mod vest tog Vesterhavet alt det tilbage, som istiden havde afleveret som fastland, og Kanalens gennembrud lidt før denne tid havde brudt det britiske riges fastlandsforbindelse. Sådant indvarsles det tidsrum, der har navnet Atlantisk tid.

I disse store omvæltningers tider blev vort elskede fædreland vasket ud af fastlandsblokken og fik sine grænser trukket. Kystlinjerne ændredes noget i følgende tider, men stort set lå landet der med sin jyske halvø, sine øer og Skåne som fremtidig boplads for et nordisk folk. Og landet var klædt i store, løvrige skove med egen som dominerende træ, maglemosetid er afsluttet, Kongemosekulturen, som vi først fik øje på ved Stenmagle, lever videre.

Bopladsen med ren Maglemosekultur i tiden op mod år 4000 f. Kr. findes hverken i Åmosen eller andre steder, men Kongemosekulturen viser sig tydeligt endnu et halvt årtusinde. Dens levetid er skønsmæssigt af Johs. Brøndsted ansat til 6000 - 4500 f. Kr., hvorefter den går jævnt over i tidens Ertebøllekultur, som har navn efter den store køkkenmødding i Ertebølle ved Limfjorden. I sin sidste tid er den en udpræget kystkultur, stærkest repræsenteret på Sjælland, ganske særlig langs Roskilde fjord og langs Sjællands østkyst, hvor mange af pladserne ligger under vand. Betragter man de hidtil kendte fund, kan man ikke undgå at få det indtryk, at dens hovedområde har været Østdanmark og Skåne, og da man regner med, at Kongemosekulturen rækker tilbage til

Amosen fra istid til bondetid

ca. 6000 f. Kr., altså et stykke ind i fastlandstid, da Øresund var lukket og bælteerne var snævre render, må en ret stor del af dens tidligere udbredelsesområde ligge på bunden af Kattegat, Øresund, Østersø og vore bælteer, fjorde og vige.

De to betydeligste bopladser fra denne tid er Vedbæk ved en tørlagt vig i Nordsjælland og en boplads i Korsør nor. I indlandet er ikke fundet bopladser, men beboerne har ikke blot drevet jagt på de åbne kyststrækninger, men også inde i landet, hvor skovene var nogenlunde gennemtrængelige. Jægere og fangstfolk var de. Bopladsernes redskaber og dyreknogler (vildsvin, rådyr, kronhjort) vidner om erhvervet. Til fangst af store sødyr er anvendt store, grove harpuner, og til fiskefangst er det muligt, at man havde fiskenet og sikkert, at man havde fiskeruser fremstillet af sammensnørede tynde kviste af størrelse og type som de ålekuber, vi indtil for nylig har benyttet. Disse jægere og fangstfolk gav sig tidligere ikke meget af med fiskefangst, og for dem havde „køkkenmøddingkost“ ingen interesse. Denne interesse kom senere i ertebølletid.

ERTEBØLLEKULTUR — MULDBJERG

I det første årtusinde efter at Danmark var blevet til — vasket ud af den store fastlandsblok — begyndte den udvikling, som gjorde landet, vi fik, til et bondeland. Ertebøllefolket var som dets forgængere, Kongemosekulturens jægere og fangstfolk, væsentligst en kystbefolkning, boende ved lune vige ved det åbne hav, ved fjorde og havdækkede moseområder og langs gamle kystlinjer på land og andre, der nu står under vand. Ved kystlinjerne findes deres køkken-

møddinger og bopladser. Den ældste Ertebøllekultur står endnu på det gamle naturstade, medens en kulturbølge fra sydøst og syd vælter frem mod vore grænser. Ertebøllefolkene begyndende kendskab til agerbrug og husdyrhold kan stamme fra, at de vidt omstrefjende jægere kan have mødt de ny kulturformer og taget solide indtryk med sig hjem i form af småposer med såsæd, og kreaturer, som de har tiltusket sig eller ranet, og derefter begyndt så småt med lidt landbrug og kreaturer som biindtægt ved siden af de gamle erhvervsmetoder. Det første „elmefald“ — en tilbagegang i elmens udbredelse — viste sig ved samme tid og skyldes vel, at ertebøllere — som folk andre steder og til andre tider — har måttet styne elmetræerne og bruge de unge kviste og løv som fodertilskud på grund af knaphed på anden kreaturføde. En for hyppig styning bevirker, at elmen ikke får lejlighed til at sætte frugt til fornyelse af arten. Muligt har der også været mindre indvandring allerede da. Men en større indvandring begynder noget senere, måske et århundrede. Den giver sig til kende ved et nyt og større elmefald. Denne gang nøjes man ikke med blot at styne træerne, man vælter dem, for at skovmørket kan vige og græs gro frem. Ved en åmoseundersøgelse konstateredes det i pollendiagrammerne, at nu er der græsningsoverdrev. Der er stærk stigning i blomsterstøv af urter og græsser, som er karakteristisk for ryddede arealer (deriblandt den kvælstofsamlende hvidkløver). Det er statsgeolog dr. Johs. Iversen, der har udredet dette.

Det viser den begyndende større indvandring, som fortsættes gennem følgende århundreder. Det er det ny Danmarks ungdomstid, „en revolutionerende tid, i hvilken ertebøllefolkene rives med i den store kultursammenhæng, hvis rødder når Ægypten og Mesopotamien.“

Amosen fra istid til bondetid

De to erhvervsformer lever herefter side om side — fredeligt her og fejdende dér? — og drager nytte af hverandres erfaringer. Helt op til vore dage har fiskeri og landbrug i vore kystegne været nært sammenknyttede. Men vort bondefolk gik i de følgende århundreder med ild og blanke skarpslebne økser kraftigt til angreb på skoven. Og Danmark blev — taget som helhed — et landbrugsland med mad til mange munde. Men erdebøllefolk så de første spirer og gned de første kærner ud af de første aks, som modnedes i dansk muld. Det fortæller det skelsættende muldbjergfund.

Ved Muldbjerg, beliggende i Bodals vidtstrakte moseareal, fandt man i 1956 det første sikre bevis for en ny tid i udvikling. Og beviset var aftryk af hvedekorn i lerkar og knogler af tamko og får. Det epokegørende fund fik den foreløbige datering 2630 f. Kr. med forbehold af \div og $+$ 80. Denne datering, der blev offentliggjort 1957 i Naturens Verden, byggede på de på stedet foretagne undersøgelser, men de fortsatte undersøgelser af blomsterstøv og frugter og prøver til Kulstof 14 analyse har ændret dateringen til 2830 f. Kr. med mulighed for udsving til $+$ og \div 80.

Fundet havde intet navn på kortet, og da den daværende ejer af moseparcellen, hvorpå det fandtes, tørvefabrikant Mulbjerg, gav tilladelse til den videnskabelige undersøgelse og fulgte den med velvilje, fik Danmarks ældste kendte agerbrugsboplads navnet Muldbjerg — et helt betegnende navn til oldtidsmindet om begyndende bondedont på dansk muld.

Naturens Verden udkom som et jubilæumsskrift i anledning af Nationalmuseets 150 års jubilæum, og hele hæftets

spalteplads blev stillet til rådighed for lederen af muldbjerg-pladsens udgravning ved overinspektør Troels-Smith, der giver grundig besked om arbejdet og dets resultater.

Siden da er hver sommer med godt resultat foretaget undersøgelser i Åmosen. Fundene herfra er ikke alle videnskabeligt færdigbehandlede og vil antagelig senere blive meddelt og kommenteret i videnskabelige fagskrifter. På nuværende tidspunkt kan blot antydes, at der i dag haves kendskab til 2—300 bopladsler fra store Åmose foruden et meget stort antal enkeltfund.

I jubilæumshæftet følger vi trin for trin udgravningen i alle detaljer, givet i en så anskuelig form, at hæftet kunne bære titelen Lærebog for amatørarkæologer. Vi begynder på selve bopladsen, hvis vegetation er bestemt ved opsamling af frø og frugter og udviser en i sommertiden nedtrampet omkreds med fortrådte græstotter og mos. Enkelte større elle- og piletræer er man gået udenom, og nælderne har også fået lov til at gro, hvor de havde bredt sig. De jordbær og hindbær man har nydt, har man måttet hente hinsides, derovre i storskoven, som stod rank og løvrig i en blanding af eg, elm, ask og lind. Hasselen måtte adskillige steder leve i en mørk underverden og bar kun rigelig frugt nær skovkanten og på åbne pladser med sollys, hvor den ikke havde ladet sig fortrænge. Vedbend krøb op ad slanke stammer, og der groede mistelten, hvis klæbrige frugter var egnet til fuglelim.

Man kunne fremdeles jage kronhjort, rådyr og især vildsvin. Det vrimlede med stort og småt fuglevildt, og i søen fangede man gedde, suder og aborre. Under udgravningen blev fundet 700 pile- og hasselkviste i en bunke, øjensynlig indsamlede til at lave fiskeruser.

Undersøgelsen har fastslået, at bopladsen kun har været

Åmosen fra istid til bondetid

beboet i sommermånederne juni, juli, august og september. Når nødderne var plukket, rejste man. Men hvorfor? Forklaringen lyder:

„Ude ved kysten, muligvis ved Storebælt, har de haft deres egentlige bosted. Her har de i en ryddet lysning haft en lille

Lam, der dier moderen. På muldbjergpladsen er fundet tænder af får af den primitive, nu uddøde race kendt under betegnelsen jærefåret med den hårblandede uldpels. — Dette fund gør muldbjergbopladsen til Danmarks ældste kendte agerbrugsboplads.

ager, hvor de dyrkede korn. Nærmere ved bostedet har de formentlig haft et par køer og får, tøjrede eller i indhegning. Der er intet, der tyder på, at der på dette tidspunkt har været græsgange. Man har formodentlig fodret med indsamlet løv, som man endnu gør det den dag i dag i afsides egne i Europa.“

Ja, sådan har begyndelsen nok været. Men sammenmeltingen af det gamle folk og indvandrerne til en enhed har rimeligvis haft et langsomt forløb. Familien er flyttet til sin vinterbolig. Dens mandlige medlemmer begynder vinterfangsten på havet. Ord med denne mening kan tænkes at have ligget familiens overhoved let på tungen: „Lad os ikke stole alt for meget på dette her ny, de kommer med. Vi må stadig fiske og jage og samle ind ligesom vore fædre og vore børn efter os.“ Slægtstraditioner kan være stærke — ikke mindst hos naturfolk.

„Endnu er jagt og fiskeri det bærende erhverv. Vi må forestille os, at det er kvinderne, der har passet husdyrene og sørget for, at ageren blev tilsået. Ingen vidste bedre end de, at jagtlykken kunne svigte. Det var mændene, der drev jagt på sæler og søfugle ved kysten — og om sommeren lokkede de ferske vande med fiskeri og andejagt — og vandrelysten sad dem i blodet.“

Som slutning på den lange rejse gennem de mange årtusinder, hvorunder ønsket har været at få så meget kendskab som muligt til menneskene, deres erhverv og naturen og dyrelivet, der omgav dem, citeres jubilæumshæftets forfatter, som så levende giver udtryk for disse bestræbelser i sin omtale af sommerhuset på holmen i Åmosen:

„Hvordan de mennesker har set ud, der har slået sig ned på den flydende tørveø, ved vi ikke. At dømme efter samtlige

Åmosen fra istid til bondetid

fund af menneskeknogler og kranier er der grund til at formode, at både mænd og kvinder har været relativt små, henholdsvis 165 og 155 cm høje, relativt spinkelt byggede og med langskallede kranier. På holmen har de boet i en hytte, der har været 6—7 m lang og knapt 3 m bred med længderetning øst—vest. I hver langsides er nedstukket hasselrafter, hvis tilspidsede ender endnu er fundet 15—20 cm under det øvre kulturlag.

Det ville være rimeligt at tænke sig, at hytten har været tækket med tagrør, selv om vi ingen iagttagelser har, der viser det. Inde i selve hytten blev der fundet mængder af trækul og flintafslag. Uden for hytten langs nordsiden findes ingen kulturrester, derimod tyder ildsteder og talrige redskabsfund på, at man har holdt af at sidde udenfor husets sydvæg, hvorfra man har haft udsigt over den daværende sø. Her har kvinderne kunnet sidde og se, når mændene vendte hjem i deres udhulede stammebåde fra jagtture og fiskeri, her har mændene siddet og hugget deres flintredskaber, skiveøkser og kærneøkser. Selv slebne spidsnakkede økser har de haft, og med deres flintknive og skiveskrabere var de i stand til med stor dygtighed at udskære og forme redskaber af træ. Således er fundet pileskafter udskåret af stammestykker af ask, og af elletræ har de fremstillet fint formede skeer. Til skindberedning har man anvendt skiveskrabere af flint og ved syningen formentlig spidse benprene.“

— Er det ikke, som man ser disse menneskers dagligdag ved sommerhuset i Åmosen?

★

Blandt en del tidligere indsamlede fund fra forskellige tider nævner Therkel Mathiassen i sin bog *Stenalderfund i Åmosen* (1943) nogle med ertebølleindslag:

Jobs. T. Christensen

Ved Kajemose, Kildegård, Ulkestrup, Sandhuse, Kellebjerggård (Lille Åmose), Tingbjerggård og ved Undløse bro.

Fund af enkelte redskaber m. m. fra et tidsrum, der spænder over 4000 år, er dels i Nationalmuseets dels i lokale museers og privatfolks besiddelse.

„Vi kan“ — skriver Therkel Mathiassen — „i åmoseområdet uden synderligt spring følge den menneskelige kulturs udvikling fra tidlig maglemosetid til jættestuetid. Indvandrere har slået sig ned på den frugtbare jord langs søen, ryddet skov og dyrket jorden.“

★

I årbøger for nordisk oldkyndighed, årgang 1959, giver Troels-Smith en foreløbig meddelelse om en del indtil da gjorte fund væsentligst af træting, som endnu trods gentagne vandstandssænkninger ikke var formuldede. I disse fund ser vi tydeligere end hidtil buen, pilen og båden.

Buen er af elmetræ, dateret klassisk ertebølletid. Den blev optaget i 7 stykker på muldbjergpladsen og rekonstrueret. Dens længde er 155,3 cm. Som den foreligger nu, vidner den om en fremragende træskæringsteknik og et indgående kendskab til bueskydning. At dømme efter buens dimensioner og det materiale, den er fremstillet af, må man formode, at den har haft en styrke på 45 engelske pund og kunnet skyde 150—200 m. Fra muldbjergpladsen kendes to pileskafter, det ene med isiddende tværpil, begge af ligeåret ask. I beskrivelsen af buen er tilføjet:

„Upublicerede resultater af åmoseundersøgelserne viser Kongemosekulturens karakteristiske redskabstyper fra en række bopladser tilhørende atlantisk tid og giver det indtryk, at Kongemosekulturens efterkommere, der ved kulturpåvirk-

Åmosen fra istid til bondetid

ning under optagelse af nye redskabsformer (specialiserede kerneøkser, T-formede hjortetaksøkser og keramik) danner grundlag for den klassiske Ertebøllekultur. Det ville følgelig være rimeligt at antage, at kongemosefolkets bue har været af samme type som muldbjergbuen."

Fra muldbjergpladsen kendes også dele af et økseskaft til indsættelse af øksen. Hullets retning og form sandsynliggør i høj grad, at skaftet er blevet fremstillet til en spidsnakket økse, de første bønders virksomste våben i kampen mod urskoven. I forbindelse hermed kan nævnes, at der også på pladsen er fundet en spån, slået af en fintslæben økse.

På en stor ertebølleplads beliggende syd for Halleby å og ca. 1 km øst for muldbjergpladsen er fundet to halvdele af forskellige stykker af et redskab, der må karakteriseres som en hjortetaksøkse med hulning til skærpe, men fremstillet af træ. Det er vanskeligt at afgøre, hvilken øksetype, der har været indsat, selv om det forekommer rimeligt at antage en kerneøkse. Fra samme findested foreligger adskillige lerkarformer fra ertebølletid.

I Maglelyng er fundet et fladt træstykke med gennem-boring. Om dets anvendelse kan kun gisnes. Det kan være sat på skaft og være anvendt til at stage sig frem gennem mudder ved at forhindre stagen i at sætte sig fast. Fra anden side er påvist, at man i nyere tid har brugt et noget lignende redskab ved primitivt fiskeri. Ved at støde træklodsens imod vandfladen kunne man fremkalde et plask og derved jage fiskene ind i ruse eller fiskenet. Redskabet kaldes en pulse.

I sommeren 1956 fandt muremester Elving Kristensen, Mørkøv, ved udgravningen på maglelyngpladsen, som er samtidig med Muldbjerg, en stor træslev af elletræ, som han få timer efter fundet afleverede til Troels-Smith. Sleven var

hel, da den fandtes, men gik i mange stykker ved optagningen. Ved aflevering sad endnu klumper af den aflejring, hvori den var fundet. Efter rekonstruktion af slevten sås det, at den har været revnet og er syet sammen igen.

I 1945 stødte tørvearbejdere i Tømmerup mosepart på et lerkar, hvori stod en træske, udskåret af hassel. Træske og lerkar indgår nu som led i en større samling lerkar, der var nedsænkede i den tidligere sø, og kun en halv snes meter fra disse fandtes størstedelen af en udhulet stammebåd. Alt tyder altså på, at vi her har et område, hvor der i stenalderen har været nedsænket ofre eller ting, der har været anvendt under kultiske handlinger.

På øgårdepladsen er fundet et lerkar med fire knopper med lige afstand. Det dateres sen ertebølletid.

Foruden det ovennævnte bådfund fra Tømmerup nævner Brøndsted tre andre bådfund: En godt bevaret $5\frac{1}{2}$ m lang stammebåd fra Verup mose, et fragment af en mindst 9 m lang stammebåd fra samme mose og del af en fladbundet stammebåd fra øgårdepladsen, alle dateret til tidlig bondetid (2300 - 2000).

Rundt om i Åmosen er fundet og videnskabeligt undersøgt adskillige små brudstykker af den ældgamle stammebådtype. Et langt større tal af sådanne hensmuldrende rester er ved tørvefabrikation og jorddyrkning findelte til ukendelighed — brændte i briketter eller blandet i jordsmon. Men på stille forhistoriske sommermorgener, når disen veg og afslørede Åmosesøens blanke rødmende flade, ville man fra skrænterne langs kysten kunne se den genspejle mange små bemandede fartøjer, efterhånden som de dukkede frem af de meterhøje sivskove omkring holmene, til fiskefangst på søen eller til jagt og bærsamling i det faste lands skove og lysåbninger.

Åmosen fra istid til bondetid

Bådene var simpelthen uundværlige, og ikke mindst for dem, der kun havde sommerophold i mosen og ved efterårstid stagede sig ad Hallebyåen mod Tissø og havet.

Til bedømmelse af mennesketyper fra maglemose- og kongemose-tid er kun fundet seks målbare skeletter, alle med langskallede kranier, et enkelt dog på grænsen til mellem-skalle. Fire af dem — deriblandt en druknet kvinde fra Ravnstrup syd for Haslev — er bedømt til at tilhøre maglemose-tid. Fra Sydsverige stammer et fund af et menneskeskelet. Den døde var gravsat på hug i en grubeformet grav. Gravgodset var et flintægspyd og en benmejsel. Dateringen af denne mærkelige grav er ikke ganske sikker. Det er muligt, at den stammer fra Kongemosekultur.

Det gør også skeletterne fra Vedbæk og Korsør nor. Det fra Vedbæk lå på ryggen i en flad grube. Fire sten var lagt over den døde. Der var intet gravgods. Skelettet fra Korsør nor var nedgravet på et skrånende terræn indenfor bopladsen, der senere bortskylledes. Gravgodset var en lang skarp flintflække. En tilspidset træpind lå på tværs under den døde, og nogle få lange rafter langs gravens sider lod formode, at liget har været lagt på bære. Fra ertebølletid haves kun ét målbart skelet af en mand, 1,62 m høj og langskallet.

Fra ertebølletid er der ligesom fra forudgående tidsafsnit fund af menneskeknogler, behandlet sådan, at det må regnes for sikkert, at menneskeæderi har fundet sted. Om det er sket i yderste nød i en hungerperiode eller under alvorlige religiøse fester vides ikke.

Til sammenligning med målbart skeletmateriale fra et yngre afsnit af bondetid (2500 - 2300 f. Kr.) har man kun fire skeletter: To fra Døjringe mose nord for Sorø, det ene viser langskalle, det andet mellem-skalle, et fra en langdysse

ved Kellerød syd for Sorø og et fra Karlebo i Nordsjælland, begge langskallede.

Trods materialets ringe omfang giver det dog et fingerpeg i retning af, at de først indvandrede bønder ikke har ændret det antropologiske billede. Ændring sker først ved de fortsatte indvandring i de følgende århundreder med stor sammenblanding, hvorved mellemskallethed med tendens til langskalle vinder indpas. Men typen betegnes stadig som nordisk. Kun fra et sted har man et helt kortskallet og fremmedartet indslag, repræsenteret i skeletter fra en jættestue ved Borreby på Skelskøregnen (Borrebytypen).

★

Holdepladserne på vor vandring gennem den ældre stenalder ligger med årtusinders mellemrum. Hurtigt passeres lange åremål, men langsom er den kulturelle udvikling. Tre oldtidskulturer har hentet deres navne fra og afsat talrige spor i åmoseområdet: Bromme, Maglemose og Kongemose. To andre: Ertebøllekultur og begyndende Bondekultur har også givet stærke og den jyske Gudenåkultur svage livstegn her. Og Svend Jørgensen er med sine fintandede benodde på sporet af den gamle jyske Klosterlundkultur for også at placere den på vor ø. Held og lykke med det.

Og hvad er så forskellen mellem disse mange kulturgrupper? Lad videnskaben udrede det i enkeltheder. Sagt her i bred almindelighed: De fleste af dem oplevede kun barnealderen. Men der er noget hyggeligt i den tanke, at den overlegne og sent opdagede Kongemosekultur — sammen med Ertebøllekulturen — kunne immigrere ind i den ny tid og i løbet af et par århundreder tilpasse sig de ændrede forhold på lignende måde som nyere tids immigranter til den nyopdagede vestlige verdensdel.

Amosen fra istid til bondetid

I det tilpasningens tidsrum, vi kalder den yngre stenalder, er der kun århundreders afstand mellem stoppestederne. I løbet af få århundreder skiftede Danmarks erhvervsliv og kultur. Agre og græsmarker var med ild og økse så hurtigt spredt over det hele land, at de yngre kunne høre og genfortælle de ældres sagn om de første, der kom.

Folkets livsform blev landbrug og fiskeri, og det er vort folks grundlag til denne dag. Det er værd at huske under vort jag efter at tjene kunstfærdigt opstillede teorier, der mangler den fornødne jordforbindelse og forbindelse med den menneskelige frihedstrang.

Johs. T. Christensen

De vigtigste benyttede kildeskrifter:

Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid (bd. 1).

Nationalmuseets Arbejdsmark 1955 - 1957 - 1959.

Troels-Smith: Naturens Verden 1957.

Therkel Mathiassen: Stenalderbopladsen i Åmosen (1943).

Årbog for nordisk oldkyndighed, årgang 1959.

Nylig afdøde sognefoged Oluf Jørgensen, Mullerup, min-
des med tak for værdifuld hjælp ved omtalen af Mullerup-
fundet. Og arkæologerne Troels-Smith og Svend Jørgensen,
Nationalmuseets naturvidenskabelige afdeling, takkes hjerte-
ligt for velvillig bistand ved hele udarbejdelsen.